

ZBORNIK RADOVANA

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI Znanstveno vijeće za promet

Međunarodni znanstveni skup

ZELENILO GRADA ZAGREBA

SUORGANIZATORI

- Arhitektonski fakultet, Zagreb
- Agronomski fakultet, Zagreb
- Šumarski fakultet, Zagreb
- Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
- Građevinski fakultet, Zagreb
- Institut za ornitologiju HAZU, Zagreb
- Institut prometa i veza, Zagreb
- Institut za turizam, Zagreb
- Grad Zagreb
- Gradska skupština Grada Zagreba
- Zagrebačka županija
- Zagrebački holding
- Hrvatska gospodarska komora
- Udruga za razvoj prometnih znanosti, Zagreb

Zagreb, 5. i 6. lipnja 2013.

Palača Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, Zrinski trg 11

ARHEOLOŠKI PARKOVI KAO PEJSAŽNI PROSTORI GRADA – ANDAUTONIJA U KONTEKSTU ZAGREBA I OKOLICE

Marko Rukavina, dipl. ing. arh, prof. dr. sc. Mladen Obad Šćitaroci

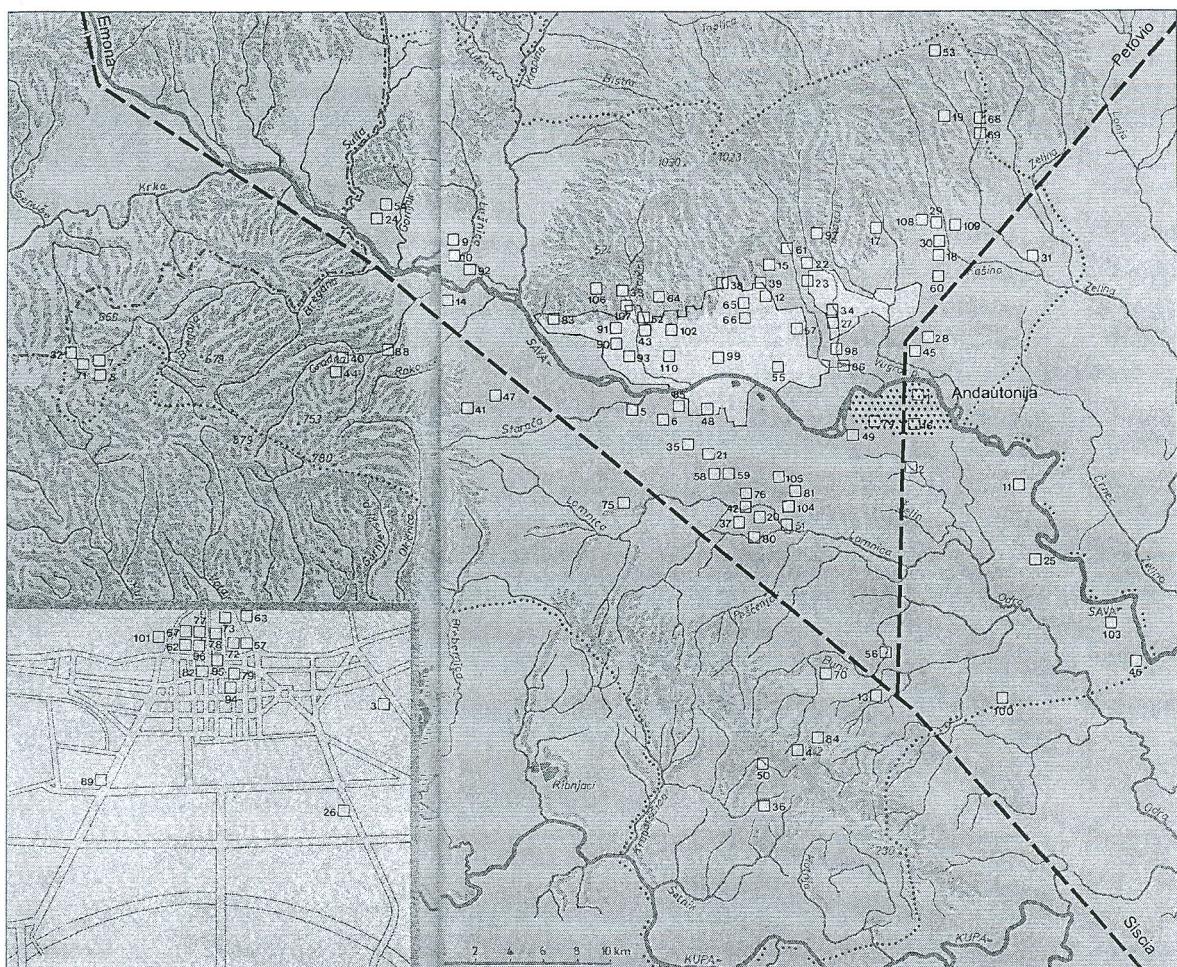
Uvod

U radu se istražuje arheološko nasljeđe u Zagrebu s urbanističkoga motrišta kao prostorni resurs za razvoj grada i njegove okolice. Istražuju se mogućnosti korištenja i urbanističke integracije arheološkoga naslijeda. Temeljem analize do sada otkrivenih arheoloških nalazišta te mogućnosti njihova korištenja za fokus istraživanja odabran je arheološki predio Andautonija. Ostatci toga antičkoga grada predstavljaju iznimani potencijal za stvaranje novoga pejsažnog, ekološkog, rekreacijskog, kulturnog i turističkog prostora Zagreba. Analizom odabralih arheoloških parkova u Europi (Xanten u Njemačkoj, Carnuntum pokraj Beča, Augusta Raurica pokraj Basela) istraženi su modeli za planiranje većih arheoloških predjela, čija se primjena može ispitati u slučaju Andautonije.

Arheološki nalazi u Zagrebu i okolici

Područje današnjega Grada Zagreba i njegova okolica naseljeni su neprekidno od paleolitika zbog povoljnoga zemljopisnoga, klimatskog i prometnog položaja, što potvrđuju brojni arheološki nalazi. Arheološki ostaci u šilji Veternici, koji pripadaju musterijanskoj kulturi dokazuju da su taj prostor prvi naselili neandertalci. Istraživanja su potvrdila prisutnost ljudi na zagrebačkom području u doba neolitika, kada nastaju prva naselja (korenovska i sopotska kultura), eneolitika (lasinjska i vučedolska kultura), brončanoga doba (vinkovačka kultura i kultura polja sa žarama, virovitička grupa, grupa Zagreb, grupa Velika Gorica) te željeznoga doba (halštatska kultura, kasnolatenska kultura). (***, 2006: 3)

Od 1. st. pr. Kr. taj prostor počinje se uključivati u sastav Rimskoga Carstva. Područjem prolaze dvije važnije rimske prometnice: *Emona* (Ljubljana) - *Siscia* (Sisak) te *Siscia* - *Petovio* (Ptuj). Dolaskom Rimljana započinje proces urbanizacije toga područja – nastaju prva gradska naselja te se gradi mreža putova. Karakteristika naselja je nov način gradnje (kamen i opeka) te visoka komunalno-higijenska razina (vodovod, kanalizacija, javna kupališta, popločane ceste, grijanje toplim zrakom, ožbukani i oslikani zidovi, mozaici, podovi prekriveni opekom i dr.). (Gregl, 1991: 14) Najveće naselje u zagrebačkoj regiji postaje rimsko naselje Andautonija (danas Ščitarjevo) sa statusom municipija, dok se drugo veće naselje nalazilo u današnjem Stenjevcu. Na mnogim mjestima diljem podsljemenskog, posavskog i žumberačkog prostora otkrivena su poljodjelska imanja (*villae rusticae*). Gustoću naseljenosti zagrebačke regije u rimsko doba dokazuju i brojne nekropole, kamenolomi, žrtvenici, miljokazi, ceste i luke (slika 1). Neprekidnost života nakon propasti Rimskoga Carstva se nastavlja, što potvrđuju otkriveni kasnoantički i ranosrednjovjekovni slojevi (Kuzelin). U to područje dolaze Goti, Langobardi, Avari i Slaveni. Otkriveni su ostaci Avara i Slavena iz 8. st. (nekropola Kruge). Najraniju prisutnost Hrvata dokazuje nalaz starohrvatske nekropole otkrivene ispod Bakačeve kule na Kaptolu. Brojnim arheološkim nalazima iz prapovijesti i antike treba pridodati i arheološke nalaze iz srednjega vijeka (Gradec, Opatovina, Medvedgrad, Susedgrad, Remete, Blaguša i dr.).

Slika 1. Antički nalazi u Zagrebu i okolici s dorisanim rimskim cestama i zaštićenim područjem Andautonije (Izvor: Rimljani u Zagrebu, 1991)

Mogućnosti prezentacije i korištenja arheološkog naslijeda Zagreba

Arheološka se nalazišta dijele u četiri najčešća tipa: naselja, grobovi, skupni nalazi (ostave) i slučajni nalazi te nalazi infrastrukture kao peti tip. (***, 1999: 354) Od brojnih arheoloških nalaza na zagrebačkom području većina pripada u slučajne i skupne nalaze ili grobove, koji rijetko predstavljaju osnovu za prezentaciju *in situ* (mogućnost prezentacije nekropole ili slučajnih nalaza na zagrebačkom području pokazuju dva projekta - arheološki park Budinjak na Žumberku i projekt „Zagreb dok ga još ni bilo“). Prezentacija *in situ* u većini slučajeva podrazumijeva prezentaciju arheoloških ostataka naselja, odnosno arhitekture. Tek je potrebno odrediti koja sve arheološka nalazišta u Zagrebu imaju prezentacijski potencijal i koja je moguće uključiti u razvoj i planiranje grada.

Jedno od najznačajnijih arheoloških predjela Zagreba predstavljaju ostaci antičkoga grada Andautonije, smješteni na području današnjega naselja Ščitarjevo, 12 km zračne udaljenosti od središta Zagreba u smjeru jugoistoka. Prezentacija dijela tog arheološkog područja započela je 1994. godine otvaranjem arheološkoga parka u vrtu župnog ureda u središtu Ščitarjeva na površini od približno 2500 m².

Arheološki lokalitet Andautonija

Teritorij koji je pripadao rimskom upravnom području Andautonije odgovara prostoru današnje zagrebačke doline, koju određuju Medvednica na sjeveru, Vukomeričke gorice na jugu, rijeka Zelina na istoku te obronci Samoborskoga gorja na zapadu. Glavne rimske ceste koje su prolazile tim područjem osiguravale su dobre veze s prostorima današnje istočne, sjeveroistočne i srednje Europe, kao i Mediterana. (Nemeth Ehrlich, Kušan, 2007: 28)

Sačuvani dijelovi rimskoga grada Andautonije nalaze se na prostoru sela Ščitarjeva u posavskoj ravnici, na današnjoj desnoj obali Save. Na dijelu arheološkoga nalazišta danas se nalaze obiteljske zgrade, dok je veći dio pod oranicama i livadama. Jezgra naselja i najranije gradsko područje iz 1. i prve polovice 2. stoljeća nalazili su se na povиšenom položaju (Gradišće), sjeverno od današnje crkve i župnoga dvora. Taj prostor danas nije izgrađen, samo se u njegovu istočnom dijelu nalazi mjesno groblje. Tu su otkrivene javne i stambene zgrade, dijelovi gradskih ulica i odvodnih kanala iz razdoblja od 1. do 4. stoljeća. Grad se u 2. stoljeću širio prema jugu, od današnje crkve do staroga korita Save. U dvorištu župnoga dvora istražen je sloj nekropole (1. i poč. 2. stoljeća) te dio rimskoga grada s kupalištem (2-4. st.) uz rimsku ulicu. Nekropola iz razdoblja 2-4. stoljeća otkrivena je u južnom dijelu Ščitarjeva na položaju Kutelo, uz rimsku cestu koja je s jugozapada vodila u grad. Po karakteru i rasprostranjenosti površinskih nalaza može se pretpostaviti da su se na prostoru južno od rimskoga grada nalazili trgovački i obrtnički sadržaji, suburbane vile te lučka postrojenja. Andautoniju je moguće sagledati isključivo u jedinstvenom kontekstu uže visokourbanizirane gradske jezgre i prigradskog područja s pripadajućom limitacijom antičkog agera te navedenim prigradskim sadržajima. (Nemeth Ehrlich, Kušan, 2007: 31-37)

Grad je doživio najveći procvat u 2. i 3. stoljeću kada se prostirao na površini 1000 m u smjeru sjever-jug, a 400 m u smjeru istok-zapad. Posljednji nalazi potječu s kraja 4. stoljeća kada je grad napušten. Prema dosadašnjim istraživanjima naseljavanje na tom prostoru ponovno počinje tek u 11. stoljeću.

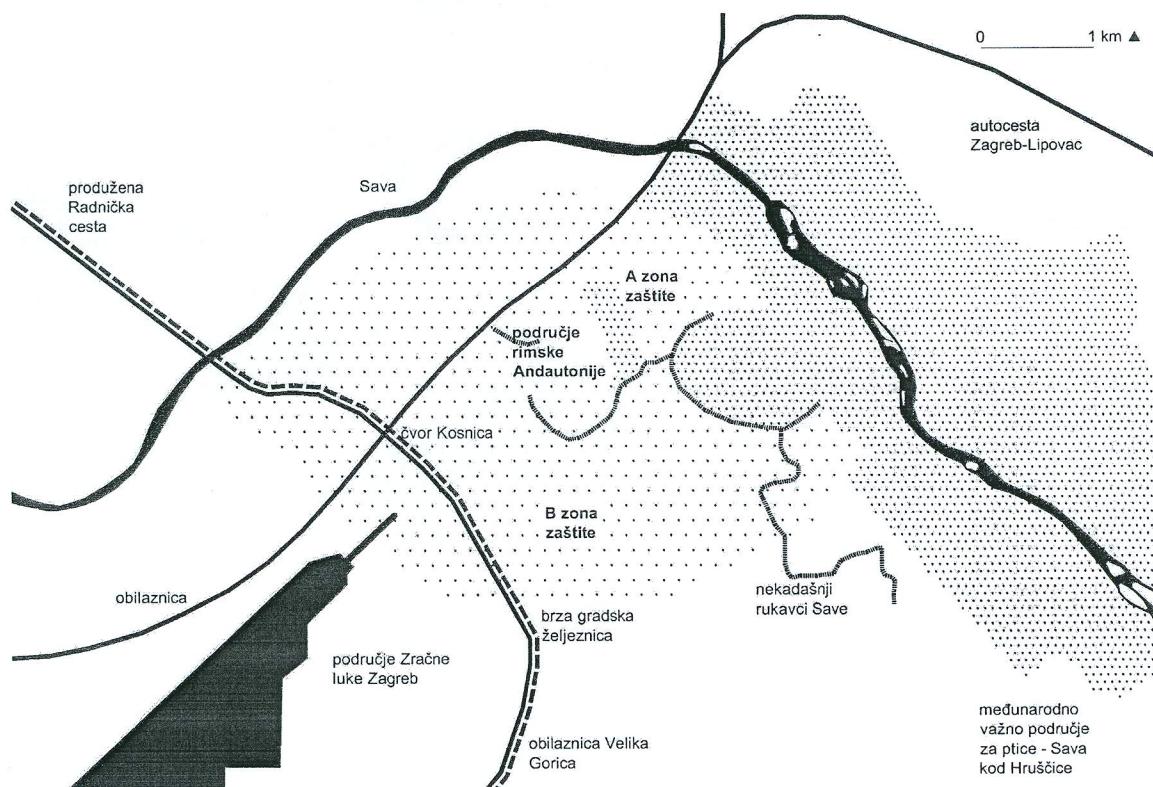
Ekomuzej Ščitarjevačke Posavine kao novi pejsažni prostor grada Zagreba

Na zaštićenom arheološkom području između rijeke Save na sjeveru i istoku te linije Petina-Selnica-Črnivec-Lekeno na jugu i linije Petina-Kosnica-Sava 2002. godine započelo je oživotvorenje projekta ekomuzeja (postava informativnih ploča u sjevernom dijelu rimskoga grada, uređenje odmorišta i uređenje tradicijske drvene kuće u središtu Ščitarjeva) koji vodi Arheološki muzej u Zagrebu i Muzej Turopolja. Na tom prostoru veličine 16 km² i danas su vidljivi ostaci antičke urbanizacije, koji osim ostataka naselja čine i prilazne rimske ceste, nekropole, rimska gospodarstva i drugi prigradski sadržaji koji su izuzetno dobro očuvani jer taj prostor nakon rušenja Andautonije nije ponovno urbaniziran. Osim arheološkoga naslijeđa područje Ščitarjeva prepoznatljivo je po kulturno-povijesnom naslijeđu (crkva, groblje, nekada plemička kurija), etnološkim vrijednostima (sačuvane tradicijske drvene stambene i gospodarske zgrade) te po slikovitu prirodnom krajoliku (rukavci Save, autohtone šume, gajevi, vegetacija potoka) i poljodjelskom krajoliku (polja, oranice, voćnjaci, vrtovi). Projekt ekomuzeja usmјeren je prema prezentaciji navedenih prepoznatlih vrijednosti te razvoju rekreacijskih, ugostiteljskih, turističkih i edukacijskih sadržaja s ciljem zaštite kulturnog i prirodnog naslijeđa te cjelokupnoga razvoja toga prostora.

Namjera je ovog priopćenja ukazati na prostorno-urbanistička i pejsažna gledišta šireg prostora Ščitarjeva i mogućega ekomuzeja. Predloženi projekt ekomuzeja potrebno je promatrati istodobno u odnosu na Grad Zagreb i u odnosu na širi regionalni kontekst, što je današnjom administrativnom podjelom onemogućeno. Važeća prostorno-planska dokumentacija Grada Zagreba ne obuhvaća prostor Andautonije jer administrativno to područje ne pripada Zagrebu, već Zagrebačkoj županiji i Gradu Velika Gorica (zbog

neposredne blizine Zračne luke Zagreb u Prostornom planu Zagrebačke županije za širi prostor Andautonije propisana je obveza izradbe prostornog plana područja posebnih obilježja, a Prostornim planom Grada Velika Gorica za uže područje Ščitarjeva propisana je obveza izradbe urbanističkoga plana uređenja).

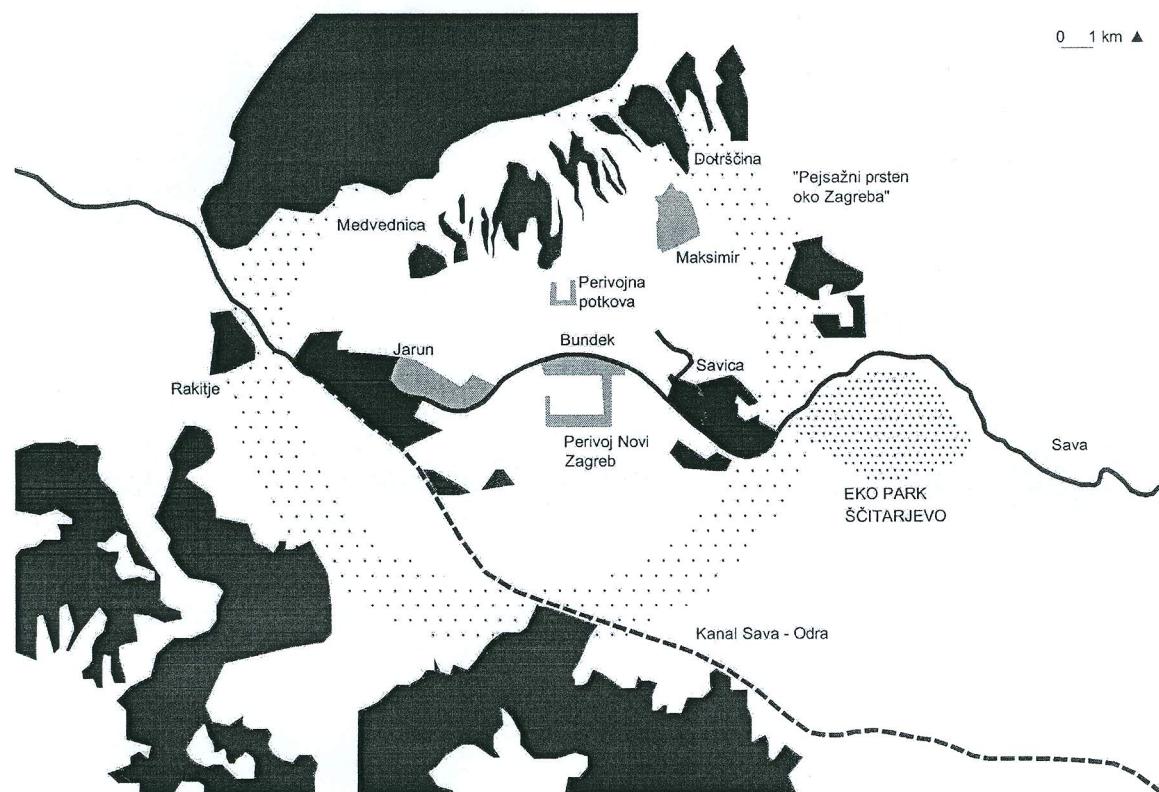
Arheološko područje Andautonije danas je još uvijek ugroženo neplanskom i nelegalnom izgradnjom, planiranim hidroelektranom na Savi, proširenjem postojećega groblja te planiranim proširenjem Zračne luke Zagreb. Izgradnjom produžene Radničke ceste preko Domovinskoga mosta, čvora Kosnica te dovršenjem istočne obilaznice Velike Gorice i izvedbom planirane brze gradske željeznice prema zračnoj luci, prostor Ščitarjeva postaje dobro prometno povezan sa Zagrebom te lako dostupan. Park Andautonija će se tako naći na početku buduće gradske avenije, jednog od budućih glavnih ulaza u grad (današnja Radnička cesta) koja će iz zračne luke voditi u središte Zagreba (slika 2).

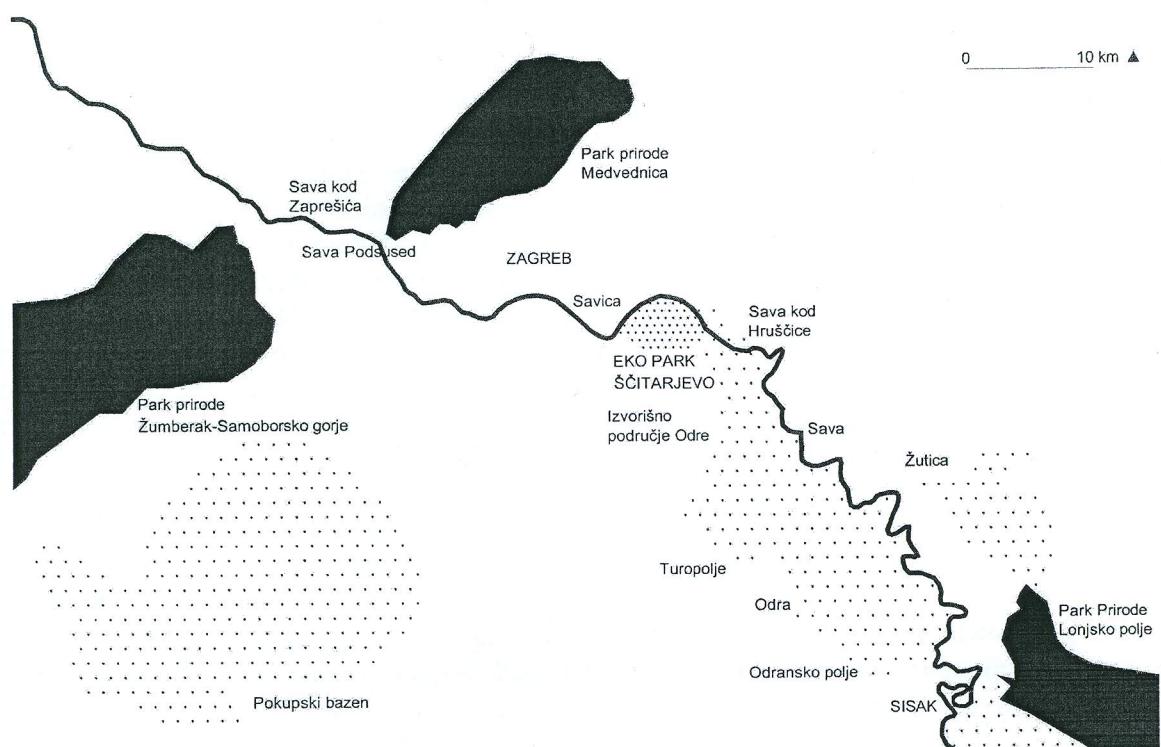
Slika 2. Zaštićeno arheološko područje rimskoga grada Andautonija – područje Ekomuzeja Ščitarjevačke Posavine

Grad Zagreb bi tako mogao dobiti novi pejsažni, ekološki, rekreacijski, kulturni i turistički prostor 21. stoljeća, koji bi dopunio postojeći i već planirani pejsažni sustav grada. U tom pretežito prirodnom, a manjim dijelom antropogenom pejsažnom sustavu ističu se tri poteza/smjera: 1. sjever-jug (Medvednica, Sava, Ščitarjevo, Vukomeričke gorice s pejsažnim poveznicama), 2. savski potez zapad-istok (od Rakitja na zapadu preko Bundeka i Savice do Ščitarjeva na istoku te 3. pejsažni prsten oko Zagreba (Medvednica, Sava kod Zaprešića, kanal Sava-Odra, Ščitarjevo, Savica, Kampus Borongaj, Maksimir, Medvednica) (slika 3). Moguće je promišljati i šire regionalno povezivanje zaštićenih prirodnih vrijednosti savske doline koje se jednim dijelom i preklapaju sa zaštićenim arheološkim područjem Andautonije kao dio novog „ekološkog pojasa“ Grada Zagreba koji se proteže uz Savu prema Sisku i Lonjskom polju (slika 4). U tom području moguće je urediti brojne tematske pješačke i biciklističke staze te povezati područje i oblicima riječnog i zračnog prometa (pr.

rekonstrukcija rimskih brodova, razgledavanje balonom...). Područje Andautonije tako bi postalo glavna ulazna točka iz smjera Zagreba u ovo turistički slabije razvijeno područje. Daljnja razrada ovog prijedloga tražila bi suradnju brojnih nadležnih institucija i stručnjaka, lokalne uprave i samouprave te interdisciplinarni pristup planiranju i zaštiti ovoga vrijednog područja.

Slika 3. Pejsažni sustavi grada Zagreba

Slika 4. Zaštićena područja prirode (ekološka mreža, Natura 2000) u širem području grada Zagreba – „ekološki pojas“ uz Savu

*Slika 5. Prezentirani dio arheološkog parka Andautonija
(Izvor: Arheološki park „Andautonija“ u Ščitarjevu, 1994)*

Arheološka područja i regionalno planiranje (Xanten, Carnuntum, Augusta Raurica)

Mogućnosti korištenja i planiranja arheoloških područja u regionalnom kontekstu prikazana su na tri odabrana primjera: Xanten u Njemačkoj, Carnuntum pokraj Beča i Augusta Raurica pokraj Basela.

Regionalnim planom razvoja velikih prostora za odmor (*Großerholungsgebiet*) njemačke pokrajine Nordhein-Westfalen (rursko područje) 1975. godine grad Xanten je definiran kao jedno od središta za slobodno vrijeme (*Freizeitzentrum*). Na području grada Xantena tada je predviđeno uređenje arheološkog parka na površini od 40 ha i rekreacijskog parka uz vodenu površinu na 300 ha. Arheološki park je planiran na području nekadašnjega rimskoga grada Colonia Ulpia Traiana, smještenog u neposrednoj blizini srednjovjekovne povijesne jezgre. Turistička ponuda se temeljila na kulturno-povijesnim vrijednostima (arheološki park, srednjovjekovna jezgra) te mogućnostima za odmor i rekreaciju. Planske postavke su provedbom projekta potvrđene te se konceptom razvoja grada iz 2003. godine planira dalnje proširenje kulturno-povijesne turističke ponude za područje rimskoga vojnog logora Castra Vetera južno od grada te proširenje postojećeg arheološkog parka uz pejsažno povezivanje glavnih kulturnih znamenitosti (arheološki park Xanten, srednjovjekovna povijesna jezgra i rimski vojni logor s rekreacijskim područjem uz jezera).

Arheološko područje rimskoga grada Carnuntuma (istočno od današnjega Beča, nekada glavni grad rimske pokrajine Panonia Superior) na Dunavu u austrijskoj pokrajini Nieder Östereich, predstavlja najvažnije arheološko nalazište u Austriji. Unatoč tome, to je područje dugo bilo ugroženo lošim planiranjem, razvojem industrije, novom izgradnjom, obradom polja, te ilegalnim arheološkim iskopavanjem. Arheološko područje se prostire na današnjim naseljima Petronell i Bad Deutsch Altenburg na površini oko 8 km² te se sastoji od tri cjeline: vojnoga grada s predgrađem, civilnoga grada i svetišta na području Bad Deutsch Altenburga. Promišljanjem i planiranjem tog područja i u regionalnom kontekstu stvorile su se pretpostavke za zaštitu i razvoj tog područja u skladu s prirodnim i kulturnim naslijeđem. Proglašenje Nacionalnog parka Donau Auen (1996), proglašenje zaštićenih područja ekološke mreže i područja Natura 2000 uz Dunav, osnivanje europske regije CENTROPE (Austrija, Slovačka, Mađarska, Češka) koja obuhvaća to područje i europske glavne gradove Beč i Bratislavu (2003) te otvaranje arheološkoga parka Carnuntum (1985) omogućili su turistički razvoj tog područja koji se temelji na brojnim prirodnim i kulturno-povijesnim vrijednostima. To područje pripada i regiji Auland Carnuntum osnovanoj 2000. godine (danas Römerland Carnuntum). Strategijom razvoja te regije za razdoblje 2007-2013. definirani su ciljevi razvoja od kojih je jedan turizam i kultura. Arheološki park Carnuntum prepoznat je kao pokretač razvoja čitave regije.

Arheološko područje rimskoga grada Augusta Raurica smješteno je u širem području švicarskoga grada Basela uz rijeku Rajnu, jednim se dijelom nalazi u kantonu Basel-Landschaft, a drugim u kantonu Aargau. Arheološko područje se prostire na području današnjih naselja Augst i Kaiseraugst na površini od 106 ha. Zamisao prostornog razvoja kantona Basel-Landschaft kao jedan od svojih ciljeva definira i razvoj prostora za odmor, slobodno vrijeme i turizam. Prostornim planom kantona Basel-Landschaft za područje Augst i Pratteln, koje obuhvaća i veći dio arheološkog predjela propisana je izradba detaljnog urbanističkog plana. Izrađenim detaljnim planom arheološko područje nije ocijenjeno i prepoznato kao prostorni resurs, već je ugroženo daljinjim planskim širenjem naselja i industrijske namjene u neposrednoj blizini. Neizgrađeni dio arheološkoga područja planom je zaštićen kao poljodjelsko područje, a kao arheološki prostor zaštićeni su samo manji dijelovi rimskoga grada. Konceptom razvoja područja Augusta Raurica (2012) zaštićeno arheološko područje rimskoga grada predloženo je za upis na Listu svjetske baštine UNESCO-a, a predviđena je i izmjena donesenog prostornog plana kojom bi se područje rimskoga grada podijelilo u tri nove razvojne cjeline – javni park na neizgrađenom području, područje naselja

te područje muzeja s avanturističkim parkom radi bolje zaštite arheološkog naslijeda i budućeg razvoja.

Zaključak

Osim funkcije zaštite i prezentacije kulturno-povijesnih (prvenstveno arheoloških) vrijednosti, veliki arheološki parkovi u gradskim regijama predstavljaju i pejsažne rezervate grada. Na analiziranim europskim primjerima pokazuje se da su arheološki prostori planirani u odnosu i na širi prostor (grada i regije) te se s njima mogu povezati zaštićena područja prirodnih vrijednosti ili veća rekreativska područja koja sudjeluju u turističkoj ponudi i stvaranju novih prostora odmora i rekreativne gradskog stanovništva. Arheološka područja u Zagrebu, ponajprije područje rimskoga grada Andautonije, još nisu planerski prepoznata kao prostorno-razvojni resurs. Ostaci toga antičkoga grada predstavljaju iznimian potencijal za stvaranje novoga ekološkog, rekreativskog, kulturnog i turističkog prostora Zagreba u 21. stoljeću te za uključivanje toga prostora u postojeći pejsažni sustav grada. Moguće je promisljati i šire regionalno povezivanje zaštićenih prirodnih vrijednosti Savske doline koje se jednim dijelom i preklapaju s arheološkim područjem Andautonije kao dio novog „ekološkog pojasa“ Grada Zagreba koji se proteže uz Savu prema Sisku i Lonjskom polju s ciljem razvoja i zaštite ovog danas slabije razvijenog prostora.

Arheološki park Andautonija valja promatrati i u kontekstu urbaniteta Zagreba, kao početak jednog od glavnih budućih ulaza u grad – počinje s novom zračnom lukom i Andautonijom na jugu te preko Domovinskoga mosta i Radničke ceste taj snažan potez gradske avenije završava s Heinzelovom i Kvaternikovim trgom, odakle se raspršuje u obroncima Medvednice. Zagreb ima priliku taj potez od Andautonije do središta grada uobličiti u jaku urbanističku/gradotvornu gestu. Bilo je takvih prilika i ranije u novijoj povijesti, ali Zagreb ih nije iskoristio, nije ih osjetio ili ih se možda bojao.

Provedeno istraživanje ima lokalno značenje za unapređenje i zaštitu arheološkog naslijeda u Zagrebu i njegovoј okolici te opće značenje kao doprinos metodi planiranja arheoloških područja u Hrvatskoj.

Literatura i izvori

1. *** (1988), *I siti archeologici un problema di musealizzazione all' aperto*, Primo seminario di studi Roma, Multigrafica editrice, Roma.
2. *** (1990), *Registar arheoloških nalaza i nalazišta Sjeverozapadne Hrvatske*, Muzejsko društvo Sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin.
3. *** (1994), *Zagreb prije Zagreba*, Muzej Grada Zagreba, katalog izložbe.
4. *** (1999), *Hrvatska enciklopedija I*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
5. *** (2006), *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
6. Baud-Bovy, M., Lawson, F. (2002), *Tourism and Recreation Handbook of Planning and Design*, Architectural Press, Bath.
7. Dobronić, L. (2003), *Stari „vijenac“ sela oko Zagreba*, Muzej Grada Zagreba.
8. Demo, Ž. (2006), *Opatovina, tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti*, Arheološki muzej u Zagrebu, katalog izložbe.
9. Gregl, Z. (1991), *Rimljani u Zagrebu*, Mladost, Zagreb.
10. Gregl, Z. (1997), *Rimske nekropole Sjeverne Hrvatske*, Arheološki muzej u Zagrebu
11. Jobst, W. (2000), *Archäologischer Park Carnuntum Gegenbenheiten und Möglichkeiten*, u: Kulturparks Erbe und Entertainment, Arbeitgemeinschaft Donauländer, St. Pölten.

12. Kušan, D., Nemeth-Ehrlich, D. (2009), *Arheološki park Andautonija*, u: Arheologija i turizam u Hrvatskoj, Arheološki muzej u Zagrebu.
13. Majnarić-Pandžić, N. (1989), *Otkriće prehistorijskog naselja na Gornjem gradu u Zagrebu*, „Vijesti“, 38 (3/4): 16.
14. Marković, M. (2006.), *Zagrebačke starine*, Jesenski i Turk, Zagreb.
15. Musilva, M., Turčan, V. (2011), *Roman Monuments on the Middle Danube from Vindobona to Aquincum*, Fondation for Cultural Heritage Preservation, Bratislava.
16. Nemeth-Ehrlich, D., Kušan, D. (1994), *Arheološki park „Andautonija“ u Ščitarjevu*, „Informatica museologica“, 25 (1-4): 30-34.
17. Nemeth-Ehrlich, D., Kušan, D. (2007), *2000 godina Andautonije od rimskog grada do arheološkog parka*, Arheološki muzej u Zagrebu.
18. Nemeth-Ehrlich, D., Kušan, D., *Kako se gradilo u Andautoniji*, Arheološki muzej u Zagrebu.
19. Obad Ščitaroci, M. (1980), *Mogućnosti Ščitarjeva, „Čovjek i prostor“*, (1 (322)): 23
20. Obad Ščitaroci, M. (1982), *Ščitarjevo, „Arhitektura“*, (180/181): 67-70.
21. Thiel, A. (2008), *Die Römer in Deutschland*, Konrad Theiss Verlag GmbH, Stuttgart.

Dokumenti (stručni projekti/elaborati)

1. Generalni urbanistički plan Grada Zagreba (2008).
2. Prostorni plan uređenja Grada Zagreba (2009).
3. Prostorni plan Zagrebačke županije (2011).
4. Prostorni plan uređenja Grada Velika Gorica (2006).
5. Izmjene i dopune prostornog plana uređenja Grada Velika Gorica (2008).
6. Prostorni plan Parka prirode Lonjsko polje (2010).
7. Urbanistički plan područja Ščitarjevo (1979), Mladen Obad Ščitaroci, diplomska rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Prostorni plan zagrebačke regije (1978).
9. Xanten, Deutschen Nationalkomitee für das Europäische Denkmalschutzjahr 1975.
10. Xanten 2020 Stadt und Dorfentwicklungskonzept (2003).
11. Lokale Entwicklungsstrategie LEADER Region Auland Carnuntum 2007–2013. (2007).
12. Stadtregion+ Wien Niederösterreich Burgenland (2011).
13. Konzept räumliche entwicklung Kanton Basel – Landschaft (2003).
14. Verdichtungsstudie Baseland Potenziale und Visionen (2011).
15. Kantonaler Richtplan Basel-Landschaft (2010).
16. Zonenplan Augst und Pratteln (2011)
17. Entwicklungskonzept Augusta Raurica (2012).

Internetski izvori

1. www.dzzp.hr
2. www.min-kulture.hr
3. www.mzoip.hr
4. www.centrope.com
5. www.pgo.wien.at